

Alojz Rebula: dramska dela

*Matej Venier*¹

Alojz Rebula je ustvaril tri dramska dela: dramo *Operacija Timava* (1992), farso *Hribi, pokrijte nas* (1983) in niz šestih dramskih prizorov *Savlov demon* (različica za gledališki oder 1985).² Operacija Timava je po klasičnih pravilih zgrajena drama, ki zajema vse bistvene elemente tragedije slovenskega naroda na Primorskem pod fašistično okupacijo med obema vojnama.

Hribi, pokrijte nas! (1983)

Farso je Alojz Rebula napisal že v sedemdesetih letih kot radijsko igro za tržaški Radijski oder. Predelano v prozno besedilo jo je uvrstil v svojo zbirko *Snegovi Edena*, ki bi morala iziti leta 1975 pri koprski založbi Lipa, tedaj pa je izbruhnila Kocbekova afera in *Snegovi Edena* so izšli šele leta 1977, vendar brez farse *Hribi, pokrijte nas*. Avtor jo je predelal za gledališče na pobudo tedanjega ravnatelja slovenskega dramskega gledališča v Trstu Miroslava Košute. Prvič je bila uprizorjena 3. maja 1983.

Režiral je Jože Babič, scenograf in kostumograf je bil **Miroslav Melena**, glasbo je zložil **Aleksander Vodopivec**. Kot Matjaž je nastopil Stane Starešinič, njegova žena Borana je bila Lidija Kozlovič, njegova hči Alenka Saša Pavček, komornik Florimond Livij Bogatec, šef tajne policije Joško Lukeš, vlogo načelnika glavnega štaba Golmagoja je odigral Alojz Milič, neznanca pa Bojan Umek.

Farsa *Hribi, pokrijte nas!* je odziv na brezizhoden duhovni položaj naroda v desetletjih pred koncem komunistične dobe, primerljiv z biblično slepo ulico Hebrejcev, ko je prerok Ozej zapisal: »Rekli bodo goram: ‚Pokrijte nas!‘ in hribom: ‚Padite na nas!‘ (Oz: 10, 8), kar je citiral Jezus v Lukovem evangeliju (Lk.23,30) med potjo na morišče.

V bajki o kralju Matjažu je našel pisatelj obilo priložnosti za norčevanje iz vsestranskega zamegljevanja resničnosti in omejevanja svobodnega mišljenja, ki je tedaj zaznamovalo ozračje v matični domovini. Alojza Rebulo je kot vrhunskega mojstra jezika žalilo sprevrčanje materinščine v samoupravno latovščino in v

¹ Do nedavnega urednik na Radiu Slovenija, sicer prevajalec zgodovinskih, literarnih, filozofskih in pesniških besedil ter radijskih oddaj in pisec številnih scenarijev za radijske oddaje.

² Že v času po posvetu o Alojzu Rebuli na SAZU je David Movrin v reviji *Clotho* 7. 1. (2025), 115–132, objavil besedilo Rebulove igre *Proces na Vrdeli: Šest antičnih veličin pred sodiščem slovenskih dijakov*, ki so jo 6. maja 1989 ob proslavi štiridesetletnice Slovenske klasične gimnazije v Trstu 1948–1988 uprizorili njeni dijaki.

farsi si je privoščil vrsto duhovitih neologizmov. V njej je tudi na ironičen način posvojil avantgardno estetiko tedanjih novih literarnih usmeritev, s katerimi se nikoli ni sprijaznil.

Farsa *Hribi, pokrijte nas!* je tudi preizpraševanje mita o Kralju Matjažu. Legenda govori o možu, ki je vladal slovenskim deželam v času Karantanije. Matjaž je bil je dober kralj, noč in dan so k njemu lahko prihajali siromaki in zatirani in vsem je nudil pomoč in zaščito. Dal je kovati zlatnike in med njegovim vladanjem so na Koroškem vladali zlati časi. Ker so mu bili drugi vladarji nevoščljivi zaradi njegove mogočnosti, so proti njemu združili svoje vojske.

S samo stotimi preživelimi junaki se je moral skriti v votlino pod Peco, ki se mu je sama odprla in ga skrila pred sovražniki. V votlini se je Matjaž usedel za mizo, drugi pa so posedli okrog njega po tleh in zaspali. Legenda pravi, da se bo, ko mu brada zraste devetkrat okoli mize, prebudil. Takrat bo pred njegovo jamo sredi zime zrasla lipa. Od polnoči do ene zjutraj bo cvetela, potem pa se bo posušila. Takrat bo Matjaž s svojimi vojaki prišel ven, premagal in zatrl vse svoje sovražnike, pregnal krivico s sveta in spet zavladal Slovincem. Tako bodo na Koroškem spet zlati časi.

Vendar je v pogovoru, objavljenem v gledališkem listu za praižvedbo 3. 5. 1983, avtor svojemu izpraševalcu odgovoril, da ni v tem delu »nič zgodovinskega. Prepustil sem se čisti fantastiki«. Po pisateljevih besedah je mit o kralju Matjažu »eden od prividov, ki jih je ustvarila slovenska narodna sentimentalnost, v tem primeru tudi nedržavniškost«.

Na vprašanje, ali ni morebiti farsa že nekoliko zguljena polemika zoper politično diktaturo, je odgovoril: ... »Politična diktatura se mi ne zdi nikoli zguljena. Le da tukaj ne gre za politično raven, ampak za bivanjsko. Navsezadnje lahko storiš samomor tudi tako, da se vržeš s kipa svobode pred New Yorkom.«

Rebulov kralj Matjaž je ljudski junak iz pravljice, ki se obrne v napačno smer.

1. prizor

Matjaž, kralj Križne doline, je razglasil mobilizacijo. Vojaka Jošt in Urban napelujeta poljski telefon in slutita nesrečo: kralj se je zarotil proti prasilam. Pride vojak Blaž, ki so ga odtrgali od žene Ančke. Pravi, da kralj, ki so pred veliko košnjo, že vedo, kaj delajo.

2. prizor

Matjaž brusi sabljo. Žena Borana ga poskuša odvrniti od vojne. Vendar je Matjaž srečal Neznanca in se z njim zapletel v spor za Solno goro. Bilo je tako:

3. prizor

Neznanec da Matjažu okusiti sol s Solne gore. Matjaž zahteva hrib v last. Neznanec je pripravljen odstopiti Solno goro za pol Matjaževega kraljestva. Ma-

tjaž na dogovor ni pripravljen. Tudi tretjine kraljestva ne odstopi za sol. Raje se z Neznancem vojskuje. Zbor žena svari pred nepremišljeno vojno.

4. prizor

Borana zaman prepričuje Matjaža, naj ne rine v vojno. Matjažu nezadržno poganja brada.

5. prizor

Komornik Florimond Matjažu najavi šefa policije Lopulina. Matjaž hoče vedeti, ali tudi Florimond nezadržno raste brada. Florimond ne ve nič.

6. prizor

Policijski načelnik Lopulin predstavlja Matjažu načrt, kako pripraviti ljudstvo na vojno ali solno akcijo. Zadeve se je lotil večplastno: na vojno bo pripravil gospodarstvo, kulturo, turizem, šolstvo; posebej bo potekala prilagoditev jezika. Jezikovna akcija se začne pri vrhu: Matjaž postane »vaša slanst«, ekselence pa »podslansti«.

Ob vstopu v vojno se je začela sušiti sedmerovrha lipa na Trgu radosti.

7. prizor

Na gozdni jasi se vnovič srečata Matjaž in Neznanec. Neznanec je nečloveško močan, ker se napaja iz studenca žive vode pod Solno goro. Matjaž ponudi Neznancu za studenec kraljestvo in še hčer Alenko povrhu, vendar se Neznanec ne pusti pregovoriti. Vojna je neogibna.

8. prizor

Alenka dvomi o očetovem projektu. Matjaž verjame v naoljenost svojega stroja. Čudnega ni, vse, kar je, je normalno. In vse, kar je normalno, je. Njegov svet je najboljši od vseh svetov, ker je edini. Alenka spozna, da v Matjaževi vojni ne gre za Solno goro, temveč za čudežni studenec pod njo.

Florimond in Lopulin pripravljata državljane na vojno. Predvsem morajo ljudje razmišljati drugače, torej morajo drugače govoriti. Lopulin razglasi novouzakonjene besede: vojna je bajonetska razgibanost, podražitev je cenovni zasuk, racioniranje živil je apetitsko planiranje, črna borza je ješčna samopomoč, moka je mlinski prah, olje je ponvični kolomaz, sladkor je pesni izcedek, kava je lažni ječmen in mleko kravji ekstrakt. Nova govorica je obvezna.

9. prizor

Matjažu pospešeno raste brada. Florimond mu svetuje, naj si pomaga s koso ali pa naj si spravlja dlake v košarico. Sedmerovrha lipa vene. Matjaž sumi Florimonda, da jo zaliva z bencinom. Sumi tudi, da sta se šef tajne policije in vrhovni poveljnik zarotila proti njemu skupaj z njegovo soprogo.

10. prizor

Matjaža spravi ob živce Borana, ki na njegov ukaz uporablja predpisani novorek. Nazadnje mu izpove svoj gnus zaradi sprenevedanja, ki spremlja vojno za Solno goro. Nato odvihra. Pride Florimond z novimi vici. Nato se pridružijo ljudje, ki vzradoščeno vzklikajo miru.

11. prizor

Pod Tičjim skladom so našli solno jezero. Za vojno ni več razloga. Slavju se pridružuje tudi vojska, kar Matjaža razbesni. Zanj se vojna nadaljuje.

12. prizor

Borana in Matjaž se ne strinjata. Matjaž želi z vojno iz kraljestva videza prodreti v kraljestvo vsebine. Borana mu noče slediti.

2. DEJANJE

Alenka in tri ženske zaklinjajo lipo, naj ne uvene.

1. prizor

Vojaki na fronti so lačni. Koliko je ura, jim določa štab. Za vsako stvar morajo vprašati za dovoljenje.

2. prizor

Florimond in Lupolin širita presoljevanje jezika. Disciplina je zdaj omejena samogibnost. Zapor je iztreznjevalna depandansa. Ustrelitev je prsno osvinčenje. Obešenje je vratno vzravnavanje. Smrt je organska prekvalifikacija.

Lupolin in general Golmagoj načrtujeta prevrat. Lupolin je prestregel Alenki-no pismo Matjažu. Alenka odhaja nekam, kjer puščajo stvarim imena, proč od Matjaževe megle. Lupolin bo ministrski predsednik, Golmagoj pa predsednik države. Ljudstvu bodo hinavsko obljubili vse svoboščine, jezikovna reforma pa ostane v veljavi.

3. prizor

Alenko so ujeli. Zvezana sedi pred Matjažem. Ko jo ta vpraša, zakaj ne mara njegovega jutri, mu odgovori, da je rajši v današnjem videzu kot v očetovi prihod-

nji vsebini. Ko jo Matjaž opomni, da boj za jutri ni v tem, da bi rožice sadil, mu odvrne, naj si trnje sadi na svoji gredi in ga ne vsiljuje drugim. Nazadnje raztrga vezi in steče na prosto.

Alenka prikličje zbor. Zaklinjajo domačo dolino, njene vode, gozdove in jezik.

4. prizor

Matjaž in Florimond. Matjažu gre vedno bolj na spanje. Napetost pred spopadom z Neznancem mu žaga živce. Florimond ga obvešča, da prebivalcem Križne doline brade rasejo normalno; divja le Matjaževa. Zarotnike so prijeli. Tudi razpoloženje v Križni dolini je napeto. Vse zanima, ali bodo obešeni ali ustreljeni. Tako je, kot bi se pripravljalo na sončni mrk. Celo ptice so nehale peti. Ko Matjaž to sliši, naroči Florimond, naj sestavi primeren poziv ptičem.

5. prizor

Matjaž je pomilostil Alenko, tik pred njuno usmrtitvijo pa tudi Lopulina in Dolmagoja. Borana ga sprašuje, zakaj tadv. Matjaž pravi, da bosta zdaj še bolj zvesta. Za Matjaža človek brez nekaj masla na glavi sploh ni uporaben. Sredi pogovora zaspi. Borana z lepaka na kolu prebere Matjažovo poslanico ptičem, poziv, naj s še večjo zavestjo izpolnjujejo svojo čivkasto, ščebetavsko in pevsko dolžnost. Nato se sunkoma prebudi in se vnovič zaplete v spor z Borano. Ona ne verjame v prihodnost. Ženska je in v njeni krvi utripa resnica, ki je v skladu s spočetjem in s smrtjo. Nazadnje pograbi umivalnik in sproga polije: »Na, nalokaj se vsemogočnosti!«

6. prizor

Vojaki ždijo na okopih. Vesoljska ura je okoli polnoči, ideološka pa okoli četrte zjutraj. Slišati ni ničesar, le eden od vojakov zazna mezenje gnusa iz minute v minuto. Dano je povelje za začetek. Vojaki stečejo. Dvigne se krik »Hribi, pokrijte nas!«. Prav v tem trenutku zajame dolino potres.

3. DEJANJE

Križno dolino so pokrili hribi. Prizorišče je velika podzemna votlina, vsa v kapnikih. Alenka in zbor sprašujejo hribe in doline, zakaj so uslišali vpijoče in pokopali Križno dolino v temo, da je zatoni živ dan, da sta zamrla slast in obup zemeljskih ur. Bodo hribi in doline vedno molčali?

1. prizor

V votlini spi Matjaž med Lopulinom in Golmagojem, ki prav tako spita. Izpod stropa visi Matjažev meč, s katerega kaplja kot s kapnika. Ko bo skodela pod njo polna in bo zunaj zakrakala zadnja vrana, bo prekletstva konec in prerokba

se bo izpolnila. Vojaki ugibajo, ali je zgoraj še svetlo, medtem ko oni živijo in dihamo nič. Rožni vrh in Tičji sklad se ne bi smela sesesti nad votlino, temveč vse sploščiti v nafto.

2. prizor

Ura odbije dvanajst in Matjaž se prebudi. Florimond mu poroča, da se bliža čas, ko bo s sveta izginila zadnja vrana. Na sledi so tudi studencu žive vode, zaradi katerega se je Križna dolina zapletla v vojno z Neznancem. Matjaž si rezervira prvi požirek. Ko ura odbije ena, vsi zaspijo.

3. prizor

Alenka objokuje propad Križne doline in kliče k vstajenju: »Hribi in doline, odkrijte nas!«

4. prizor

Lopulin in Golmagoj se nad sodčkom žive vode dogovorita za zavezništvo ob skorajšnji vrnitvi na svetlo.

5. prizor

Vojaki pometajo votlino. Prezebajo. Kraljica se ne bo udeležila inavguracije žive vode.

6. prizor

Slovesna inavguracija žive vode. Lopulin napove tudi izhod iz podzemlja. Vsi pijejo. Kmalu jih začne zvijati. Živa voda ima odvajalni učinek. Vsi se razbežijo, držeč se za trebuhe.

7. prizor

Celotna Matjaževa kolonija v jami driska. Nujna oprema je nočna posoda, v novoreku imenovana lajšalna čelada. Vojaki ugibajo, ali bo tudi zadnja sraka pila odvajalno vodo.

8. prizor

Matjaž v sanjah maršira in vodi polke v frizerski salon. Borana je obupala nad njim. Ne želi si več na svetlo, v življenje. Alenka ga zagovarja. Ko bo zunaj, bo drugačen.

Ura odbije dvanajst in Matjaž se prebudi.

Florimond prinese zadnjo srako. Pot na svetlo je torej odprta. Vendar sraka ni sraka. Tudi zadnja najbrž ni. In Florimond ni hodil na površje, temveč je ždel v skalni vdolbini. Tudi rova na površje ni. Ob enih vsi spet zaspijo.

9. prizor

Alenka in zbor žensk objokujejo rov na prosto, ki ga nikoli ni bilo.

10. prizor

Vojaki Jošt, Urban in Blaž igrajo karte. Objavljena je nova »akcija Sonce«, kopanje rova na prosto. Blaž je navdušen, Urban dvomi, vendar si še vedno želi nekdanje Križne doline. Jošt pa ne bo sodeloval. Blaž Jošta obtoži izdajstva, Jošt pa njega ovaduštva. Spopadeta se, a ju Urban loči. Vsi so sinovi iste teme.

11. prizor

Borana in Alenka. Prva kliče k večnemu spancu. Druga upa, da se mora vse šele začeti, in kliče k vstajenju.

V tem teatru absurda imamo opravka z dvorom blaznega diktatorja, ki se zaroti proti silam narave, sproži nesmiselno vojno za privid bodočnosti, vsili podložnikom umetni jezik in konča s svojimi, zasut v totalitarni votlini, potem ko onemogoči zaroto vrhovnega poveljnika in policijskega šefa, ki ju spremeni v svoji poslušni lutki, s tem da ju pomilosti tik pred usmrčitvijo. Matjaževa žena Borana je ubit človek, brez upanja, hči Alenka pa se očetu odkrito upira. Družinske razmere pri Matjaževih spominjajo na neštete zgodbe o družinskem življenju komunističnih mogotcev vseh dežel, prav tako spominjajo na njihov svet policijske metode lomljenja zaprtih ter na manipulacijo z ljudskimi množicami in posiljevanje jezika. Ni čudno, da se je zaradi afere Kocbek senzibilizirana oblast v farsu prepoznala in njeno prozno različico izločila iz *Snegov Edena*.

Izvedba v Slovenskem stalnem gledališču je doživela naslednje kritiške obdelave:

1. Anonim: »Rebulova farsa na tržaškem odru« (*Primorske novice*, 6. 5. 1983).
2. Andrej Inkret: »Junaško gledališko delo ob krstu tržaške drame«. (*Delo*, 5. Maj 1983).
3. Jernej Novak: »O spečem kralju« (*Dnevnik*, 7. maj 1983).
4. Marij Čuk: »Tragična farsa, ki se giblje med videzom in resničnostjo sredi apokaliptične drame« (*Primorski dnevnik*, 23. maj 1983).
5. Denis Poniž: Kolumna (*Teleks*, 26. maj 1983).
6. Cvetka Guzej Sabadin: »Uspavajoča igra o kralju Matjažu« (*Primorske novice*, 10. 5. 1983).

Kritiški odzivi v tisku v matični domovini so bili večinoma negativni. (Pogled na sistem znotraj njega je drugačen kot pogled nanj od zunaj, kot bomo videli iz kritike v *Primorskem dnevniku*. To je težava vseh zaprtih sistemov.) Andrej Inkret je farsu v *Delu* očital duhamornost, neduhovitost in klišejskost in na koncu kritike pribil, da pač »prinaša v sodobno (in prejšnjo) slovensko dramatiko izredno

malo izrazitega.« Jernej Novak v *Dnevniku* ugotavlja, da gre za »skromno odrsko igro, delo, ki je kljub svoji navidezni prepletenosti politične in bivanjske ravni in očitni zapletenosti vendarle vseskozi razvidna, tezna konstrukcija ...« Denis Poniž v *Teleksu* svojo uničujočo kritiko sklene z odstavkom: »Bila je to izrazito apolemična, vase zaprta in narodno sinkretistična predstava, ki ni razkrinkala totalitarizma, še manj pa pokazala na smiselnost idiličnega in idealnega življenja.« Globlje v Rebulovo besedilo je zakopal Marij Čuk v *Primorskem dnevniku*: »... protest proti ideologiji, ki vlada in je vsiljena Križni dolini. Ta ideologija se isto-veti samo z materialnostjo, v sebi nima ničesar izvenzemeljskega, uklepa človeka, izruva mu vsakršno individualnost. Državljeni Križne doline so avtomati (ali pa smo avtomati?), ničesar ne morejo sami odločati, niti o dnevu, niti o uri, niti o hrani, niti o sebi. Vse je dano z nekakšnega oblastniškega vrha, vse je ustrojeno po določeni politični liniji, ki ne dovoljuje nikakršnih odmikov, niti Alenkinega bega in niti grotesknih protikraljevskih pučev. Tudi jezik je v oklepu te ideologije: ker se ne more in ne sme vezati na tradicijo in izročilo, ga je treba preoblikovati v spakedranščino, da bo zadostil potrebam stehnizirane in s tehnično ali drugačno revolucijo preoblikovane družbe. Smrt govora in prabitnega, po človekovi meri skrojenega sporazumevanja? Tudi, ob tem pa še nezadovoljstvo nad sedanjim slovenskim slovarjem. ...

To večplastno in mestoma zamegljeno sporočilo pa žal na odru ne zaživi v vsej svoji dramatičnosti in konfliktnosti, ker se giblje preveč na meji eseja in didaskaličnosti in je gledališka komponenta malce zabrisana. Vendar je tudi res, da imenitna poezija, ki diha iz teksta, dovoljuje gledališčnikom različne interpretacije, kakor dokazuje tudi tržaška uprizoritev.«

Savlov demon – šest iger z religiozno tematiko (1985)

Savlov demon je niz šestih dramskih del, ki so bila v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja izvajana kot radijske igre in jih je avtor priredil za gledališki oder. Vsa so ubrana na svetopisemsko snov: *Četrti kralj* in *Neznana zvezda* imata božično tematiko, *Poncijeva žena* in *Somrak* pa velikonočno. *Savlov demon* je biblična zgodba o menjavi in pomenu oblasti, *Mesto Arbela* pa je sodobna zgodba.

V središču vsake od dramskih pripovedi, ki so plod obsedeno natančnega branja svetih besedil, je osebna preobrazba.

V *Poncijevi ženi* se prokuratorjeva soproga, ki jo v sanjah vznemiri pravičnik, ki ga bo njen mož žrtvoval množici, preko Jezusovega najljubšega učenca Janeza približa Učeniškovi žalujoči materi Mariji.

Savlov demon je obsodba oblasti same po sebi, kot pravi Kristus v *Mojstru in Margareti*, da je vsaka oblast zlo. Savla obsede Demon in mu prišepetava, naj vztraja v vlogi maziljenca, kakršnega zahteva ljudstvo, čeprav ve, da mu je Bog

odtegnil svoj navdih. Zato zasovraži Davida, ki je premagal Goljata, čeprav je edini, ki mu s svojo harfo daje tolažbo. Oženi ga s svojo hčerjo, hkrati pa mu streže po življenju. Avtor je zarisal celoten spekter dialoških odnosov med dramskimi osebami: Savel in Samuel, Savel in David, David in Goljat, David in Mihola, David in Jonatan. Nazadnje Savel po porazu s Filistejci stori samomor.

Somrak je igra o vojakih, ki jih Pilat, potem ko so opravili križanje, zadolži še za straženje Kristusovega groba. Stotnik Kornelij, ki mora poveljevati obema operacijama, je potrta od nizkotnosti dogajanja. Njegova žena Klivija, ki se je na veliki četrtki v množici za trenutek zazrla v oči poznejšega obsojenca, pa je odprta za upanje. Skupaj pričakata jutro tretjega dne in vstajenjsko svetlobo.

V namišljeno mesto Arbela nekje v mrzlem delu Evrope, ki je v krempljih koruptnih veljakov in z njimi zlizane povsod prisotne policije, pride Tujec. Vsi, ki pridejo z njim v stik, doživijo duhovno razsvetljenje, vendar strukture tega ne prenesajo in ga izženejo, mesto pa se pogrezne v staro životarjenje.

Četrti kralj je Herodov pisar, Grk Dinarh, ki se mu zagnusijo morilske mahinacije njegovega gospodarja. Nazadnje posvari modre z Vzhoda, ki sledijo zvezdi, in se jim pridruži.

Neznana zvezda. Zvezdogledi v perzijskih Suzah zaznajo novo, še neznano zvezdo. »Ugleda pa jo lahko samo tisti, ki mu ni toliko do zvezdarjenja kot do zvezd.« Asuer, načelnik dvornih pisarjev, Mihol, razlagalec kraljevih sanj, Gašper, varuh kraljevega pečata, in nekdani čuvar kraljevega gaja Boltežar se odpravijo za njo in pustijo vse za seboj. Mihol ženo Ediso, Gašper službo, Boltežar vse življenje v vladarjevi službi. Vendar ji razumsko naravnani Asuer ne zmore slediti, čeprav jo vidi v polnem sijaju.

Od vseh iger iz zbirke *Savlov demon* je gledališko uprizoritev doživela le *Poncijeva žena*, in sicer leta 1972 v Buenos Airesu in leta 2018 v Ljubljani v okviru prireditve Sla po večnosti.

***Operacija Timava* (1993)**

Drama je bila uvrščena na repertoar Slovenskega dramskega gledališča v Trstu v sezoni 1992/93, potem ko je bila leta 1992 izbrana na razpisu gledališča za nova dela.

Premiera je bila 8. 10. 1993.

Režiser in scenograf je bil Mario Uršič, glasbo je izbral Aleksander Rojc, ki je tudi korepetiral. Inšpektorja Urlata je igral Vladimir Jurc, inženirja Borsija Valter Dragan, učitelja Križnika Alojz Milič, njegovo ženo Doro Miranda Caharija, njegovega sina, pesnika Stanka, Alojz Svete, hčer Natašo Lučka Počkaj, revolucionarja Dušana Gojmir Lešnjak, župnika Jamarja Livij Bogatec.

Operacija Timava je drama, zgrajena po klasičnih pravilih (z izjemo enotnosti kraja in časa).

Zasedba vlog zajema vse bistvene dejavnike tragedije primorskih ljudi pred 2. svetovno vojno: častnik italijanske politične policije, njegov ovaduh, zaveden slovenski duhovnik, slovenski učitelj, njegov sin pesnik, ki je po prepričanju krščanski socialist, revolucionar Dušan, ki daje prednost svetovni revoluciji pred narodnostno idejo, tigrovci, pripadniki spontanega upora proti potujčevanju. Osebe delujejo kot popolni zastopniki svoje ideje brez priziva, kar morda škodi njihovi življenjskosti in odrski učinkovitosti. Po avtorjevih besedah bi lahko bila šifra Operacija Timava oznaka za načrt Rima, da popolnoma poitalijanči Julijsko krajino. Drama se odvija na Tržaškem med dvajsetimi in tridesetimi leti 20. stoletja, v zenitu fašistične strahovlade, ki povzroči tudi zenit našega narodnega odpora. V njej sta »strnjena oba velika tržaška procesa, proces Bazovičanov iz leta 1930 in Tomažičev proces iz leta 1941 ... oba zaradi čustvene spojitve, ki je v naši zavesti združila ti dve veličastni poglavji iz naše zgodovine. Morda je bila zraven tudi želja, da bi bil pravičen do vseh komponent našega takratnega narodnega odpora, nad katerim ni bilo nikakršnega monopola.«

Ekspozicija:

1. DEJANJE

1. prizor:

Inšpektor javne varnosti dr. Urlato uraduje. Govora je o nadzoru nad nedovoljeno žganjekuho, tihotapci in nasprotniki fašističnega režima; posvetujejo se o uvedbi napisa na javnih krajih *Qui si parla soltanto italiano*. Inšpektor se pritožuje nad osebjem, ki mu ga pošiljajo iz Rima. Vmes diskutira o nogometni tekmi, v resnici pa ga žre, da mu bodo pod oknom posekali gaj in uredili novo pokopališče.

2. prizor:

K župniku Jamarju pride nenapovedan obisk, inženir Amos Borsi, Župnik mu postreže šilce na črno skuhanega žganja, ki mu ga je prinesel tihotapec Dreja. Inženir bi se rad učil slovensko in Jamar ga napoti k učitelju Križniku, ki so ga fašistične oblasti zaradi narodne zavednosti suspendirale brez pokojnine.

3. prizor

V kraški jami poteka sestanek celice odporniškega gibanja. Ilegalci: komunist Dušan, Ferdo in Miloš se dogovarjajo za teroristično akcijo kot odgovoru na fašistični teror. Dušan noče pritegniti k sodelovanju Križnikovega sina Stanka, češ da pesniki niso primerni za revolucionarje.

4. prizor

Amos in Stanko se med lekcijami slovenščine spoprijateljita. Razpravljata o umetnosti, veri, narodu ... Stankova sestra Nataša, ki študira klavir, medtem vadi.

Zaplet

5. prizor

Amos, ki je Urlatov skrivni agent, se mora pred predstojnikom zagovarjati zaradi svoje nedejavnosti. Fašistični policiji je znano, da se študent Dušan ukvarja s komunistično agitacijo. Tudi Stanko Križnik, ki študira v Ljubljani, je sumljiv, ker v Ljubljani predava v socialističnih krožkih. Prihaja do požigov fašističnih potujčevalnih šolskih enot.

6. prizor

V hišo učitelja Leona Križnika pride inženir Amos Borsi in išče Stanka. Zaplete se v pogovor z Natašo. Ko odide, Leon Križnik posumi, da gre za tajnega agenta.

7. prizor

Ob vaškem vodnjaku se pogovarjata Stanko in Dušan. Prvi je krščanski socialist, drugi komunist. Dušan je uradni Natašin zaročenec, vendar čuti, da se ji ne more približati, zato se posveti revoluciji; Stanko mu prav to očita. Tudi Dušan sumi, da je Amos fašistični ovaduh, česar Stanko ne verjame. Pojavi se Amos in Stanko mu predstavi Dušana.

8. prizor

Inšpektor Urlato zbere jezikovno komisijo, sestavljeno iz treh neukih fašističnih komisarjev in lingvista profesorja Pizzastiglia. Organ začne nemudoma vsepovprek poitaljančevati slovenske priimke. Z zamudo se na prizorišču pojavi Amos. Pride do preloma med njim in Urlatom. Amos pravi, da »bi morala Italija še enkrat premisliti celotno problematiko v zvezi z asimilacijo drugorodcev« s kodnim imenom Operacija Timava, ki je eden od strateških ciljev režima, in nazadnje zapusti sejo jezikovne komisije.

9. prizor

Amos Stanku prizna, da dela za fašistično tajno policijo. Izpove mu, da ljubi Natašo in ga prosi, naj posvari Dušana: policiji so znane njegove ilegalne zveze. Izgine naj.

2. DEJANJE

1. prizor

H Križnikovim prispe Dušanovo pismo. Dušan opozarja, da Amos ni tisto, kar se zdi, in naj ga ne sprejemajo. Nataša se ne strinja, njen oče pa. Dilemo razreši mati, ki pravi, da pri Križnikovih nikdar nikomur niso zapirali vrat.

2. prizor

Nataša in Amos. Govorita o zatiranju Slovencev, o Stankovi veri v umetnost in socializem. Nataša hoče nesmrtnost ali nič. Amos si želi oditi s sveta. Še bolj si želi Nataše. Ko jo poskusi objeti, se mu Nataša iztrga. Ne more se spustiti v razmerje s pripadnikom zatiralskega naroda. Amos odide. Pride Dušan. Nataši očita naivnost, ker sprejema Amosa. Ona mu očita zagledanost v politiko. Dušan ji izroči v hrambo sveženj ilegalnega gradiva. Pride Leon in pravi, da si nikoli ne bi mislil, da se bosta v njegovi hiši izmenjavala obiske komunist in fašist. Ko Dušan ugovarja temu izenačevanju, mu Leon odvrne, da je Mussolini s svojim enostrankarskim sistemom in tajno policijo posnemal Lenina.

3. prizor

V kraški votlini se Miloš, Dušan in Ferdo dogovarjajo za bombni atentat. Miloš jim prebere pismo. Župnik Jamar jih svari pred nasiljem. Odpor mora biti v zvestobi besedi in duhu naroda. Ne odpor vej, ampak korenin. Vendar se uporniki odločijo za akcijo.

Klimaks

4. prizor

Pri Križnikovih se soočita Amos in Dušan, ki ju je ob isti uri povabil Stanko. Oba izrečeta svoj kredo: Dušan postavlja revolucijo pred žensko; Amosa lahko pred nesmiselnostjo sveta in življenja reši le ljubezen do ženske. Dušan ve, da je Amos fašistični tajni agent. Amos ve, da je Dušan komunistični aktivist. Izvlečeta pištoli. Napetost popusti, ko Amos, ki ga je Nataša odbila, prosi Dušana, naj ga ubije, naj ga odreši italijanstva, slovenstva, vsega večno človeškega. Nato ga posvari, naj izgine, ker mu je policija za petami. Pride Nataša s kavo.

5. prizor

Stanko in župnik Jamar šahirata. Pogovarjata se o Dušanu in Amosu. Oba sta rojena za absolutno, Amos pa je zmožen škoditi le sebi. Njun pogovor prekine župnikova gospodinja Lojzka. V mestu je eksplodirala bomba.

Razplet

6. prizor

Nataša se z materjo pogovarja o pismu, ki ji ga je poslal Amos. Kljub resničnemu trpljenju, ki zveni iz njegovih besed, se ne more odločiti, da bi mu odpisala.

Vstopi Stanko. Dušana so kljub Amosovemu opozorilu prijeli. Amos je dal v službi odpoved. Za oba bi bilo bolje, da bi pravočasno pobegnili. Natašo skrbi za Stanka, ki je očitno bolan.

7. prizor

Delovna soba inšpektorja Urlata. Župnik Jamar zaman želi doseči, da učitelja Križnika ne bi preimenovali v Crocianijs. Izvemo, da so Dušana, Rada in Miloša usmrtili. Nato k Urlatu pride Amos, ki je sicer dal odpoved, vendar poskuša od predpostavljene doseči, da ne bi sprožili preiskave v Križnikovi hiši. Urlato se mu posmehuje in mu pove, da je Dušan pred smrtjo med zaslišanjem izdal, da je tam pustil zavoje. Ko Amos vidi, da ne more odvrniti pogube od Križnikovih, se vpricho Urlata ustreliti.

8. prizor

Vsi so mrtvi: Dušan, Amos; umrl je tudi Stanko in nazadnje še učitelj Leon. Nataša z materjo obuja spomine nanje. Ko je Stanko Amosu podaril Gregorčičevo sliko, je iskala papir, da bi jo zavila; tedaj je Dušanov zavitek iz svisli prestavila v drvarnico, kamor ob preiskavi ni nihče pogledal. Nataši je hudo za Amosa, ki leži na novem pokopališču ob inšpektorju Urlatu pod oknom. Moral bi ležati poleg Stanka. Sprašuje se tudi, ali bo fašistično prekletstvo večno trajalo, ali bodo večno Crociani. Mati ji odgovori, da obstajajo imena, zapisana v srcu, kamor ne seže noben dekret.

Izšle so naslednje ocene in kritike uprizoritve:

1. Bogomila Kravos: »Slovenci, združeni proti nasilju: krstna uprizoritev Rebulove *Operacije Timava*« (*Republika*, 12. 10. 1993).
2. Vasja Predan: »Potujčevanje drugorodcev« (*Razgledi*, 15. 10. 1993).
3. Marij Čuk: »Krst operacije Timava« (*Delo*, 11. 10. 1993).
4. Cveta Guzej Sabadin: »Operacija Timava v SSG« (*Primorske novice*, 15. 10. 1993).

Kritike so večinoma zadržano spoštljive. Morda je vnovič zadel bistvo drame Marij Čuk:

»Če naj ima gledališče med svojimi vlogami tudi to, da govori jezik svojega okolja in posreduje pogled na določen tip življenja v lastnem prostoru, potem je

krstna izvedba drame ‚Operacija Timava‘ pisatelja Alojza Rebule dovolj zgovoren primer takega početja. Zato je bila petkova otvoritev nove abonmajske sezone Slovenskega stalnega gledališča v Trstu v mnogočem slovesna in simbolična, za tržaško občinstvo zavezujoča. Rebulova igra je namreč po eni strani tematizirala občutje in počutje slovenskega človeka pod fašistično strahovlado med obema vojnama, po drugi pa potrjevala vrednoto slovenstva kot humanistično vrednoto. Z drugimi besedami povedano: Alojz Rebula je za svojo dramo izbral točno določen zgodovinski in zemljepisni prostor in z njim spregovoril tudi današnjemu Slovencu. Ta govorica se udejanja preko liričnih in ekstatičnih utrinkov, pa tudi s konkretno govorico dejstev, s čimer je skušala ‚Operacija Timava‘ sprožiti vzmeti večje samozavednosti in narodnega čutenja Slovenca za mejo.

[...] Vera v idejno zmago človečnosti pa je pri Rebuli tolikšna, da deluje katarzično, saj je humanizem tista kategorija, ki ohranja človeku pristno podobo, je idealiteta zunaj vsakršnih sistemov, minljivosti življenja in časa in edina lahko zagotovi ohranitveno dostojanstvo. Tako se namreč dogaja uslužbencu pri tehničnem inšpektoratu v Trstu Amosu Borsiju (tajnemu agentu), Italijanu, ki ga kraška narava očara, da hoče spoznati slovensko kulturo, se naučiti jezika in ne more razumeti fašističnega barbarizma, ki hoče »‘drugorodcem‘ vsiliti svoj kulturni model, jih uničiti samo zato, ker so drugačni. Idealizirana podoba Krasa se spaja s poduhovljenim ljubezenskim čustvom, ki ga Borsi začuti do Nataše, učiteljeve hčerke, kar ga sili v to, da opusti ideologijo nasilja in se odloči za nadčasovno in nadnarodno človečnost. Skratka idealist, ki mora seveda propasti, ki se mora ustreliti, da ohrani čisto vest.

‚Operacija Timava‘ je v čistem sozvočju z Rebulovo vizijo sveta, ki jo sicer preveva krščanski etos, a je predvsem humanistična in to na poseben način. Že članstvo v vrstah maloštevilnega naroda, ki je dan za dnem izpostavljen najrazličnejšim nevihtam in asimilacijskim tokovom, je za avtorja drame tista humanistična globoka intimna vrednost, ki človeka potrjuje in mu osmišlja obstoj. In še več: Rebulov humanizem presega konkretne danosti in se razraste v metafikcijo, sredi katere zažari človek v svojih neideoloških komponentah, kot nosilec izrazito povezujočega srčnega sporočila. V konkretnem primeru ‚Operacije Timava‘ se ta vizija kaže tudi v ohranjanju narodne, ki je seveda tudi posameznikova identiteta.«

Ob stoletnici rojstva Alojza Rebule nobeno njegovo dramsko delo ni našlo poti na odre slovenskih gledališč in amaterskih odrov, kar prav tako priča o stanju duha v našem gledališkem okolju.